

Maanõunik Hermann Ludwig von Löwensterni lapsed kui erandlik autorite kogum baltisaksa memuaarkirjanduses

Agur Benno*

Nii nagu paljud asjad maailmas, põhineb juhusel ka selle teksti kirjutamine. Üsna juhuslikult otsustas nende ridade kirjutaja hulk aastaid tagasi hakata saksa keelest eesti keelde tõlkima. Vähem juhuslik oli ehk teemavalik: ühest küljest baltisakslased ja teisest küljest sõjapälestused. Täiesti juhuslik oli aga see, kuidas keset Berliini linna vana ülikooli ees seisnud raamatulettidelt sattus pihku Boris von Uxkulli „Armeen und Amouren“,¹ noore mehana Napoleoni vastu sõdinud Vigala mõisniku mälestusteraamat noorpõlve vägitegudest 1812. aasta sõjas. Kui siis tuli õige aeg ja raamat Varraku kirjastusel ilmus,² jõudis tõlkijani professor Tõnu Tannbergi soovitus võtta järgmisena ette Woldemar von Löwensterni mälestused. Ja see, et üsna varsti selgus, millise tihedusega ühe perekonna laste kohta on maanõunik Hermann Ludwig von Löwensterni järeltulijad endast kirjutatud märgi järele jätnud, polnud enam juhus. See lihtsalt pidi nii minema. Aga allpool täpsemalt ja üksahaaval.

Vanemad ja lapsed

On selge, et selline tulemus kirjandusväljal – kokku neli raamatut – ei olnud tavapärane ja eellugu pidi ulatuma nende vanemateni, kes kohe kindlasti ei olnud tavapärased baltisaksa mõisnikud.

Hermann Ludwig von Löwenstern (1748–1815) oli väljapaistev baltisaksa poliitik.³ Ta oli aastast 1787 kreisimarssal, asehalduskorra ajal aastail 1789–1792 Eestimaa kubermangu aadlimarssal ning seejärel aastail 1796–1814 maanõunik (*Landrat*). Ta koopteeriti pärast keiser Pauli troonile astumist (1796) maanõunike kolleegiumi liikmeks koos samuti asehalduskorra ajal Eestimaa kubermangu aadlimarssali ametis olnud Johann von Breverni ja Johann Jakob von Patkuliga. Aastail 1803–1815 oli ta konsistooriumi president.

H. L. von Löwenstern sündis ilmselt Riia linnamõisas Viļķenes (Wilkenhof) ning õppis aastast 1767 Leipzigi ülikoolis õigusteadust. Pärast kodumaale naasmist abiellus 1773. aastal paruness Hedwig Margarethe Stael von Holsteiniga (1756–1799) ja neil oli kümme last – kuus poega ja neli tütar. Oletatavasti Liivimaal sündinuna omas ta Eestimaa kubermangus Raasiku, Kambi ja Alavere mõisa – need oli ta ema abielludes kaasa toonud –, millele hiljem lisandusid Valkla ja Jäneda. Eduard von Löwensterni mälestustele eessõna kirjutanud

* Agur Benno (1967), doktorant, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51005 Tartu, agur.benno@gmail.com

¹ B. von Uexküll. Sõjas ja armastuses. Boris Uxkulli päevaraamat Napoleoni ajastust / ümber töötanud ja välja andnud vabahärra Jürgen-Detlev von Uexküll. Tallinn: Varrak, 2015.

² W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815). Tallinn: Varrak, 2017.

³ Siin tasub meeles pidada, et tegemist on H. L. von Löwenstern vanemaga, ühel tema poegadest olid need-samad eesnimed.

Georges von Wrangell kirjeldas Hermann Ludwigit järgmiselt: „Tema kaas-aegsed kirjeldasid teda kui suursugust ja armastusväärset meest, kes oli olnud üleüldiselt armastatud just oma silmapaistva külalislahkuse tõttu.“⁴ Woldemar von Löwenstern kirjutab oma isa kohta, et too „sai eriti leebe härrana oma eestlastest maakasutajate poolt kiidetud“.⁵

Isa abistas rahaliselt kõiki oma poegi, eriti sõjaväeteenistuses hädavajaliku ja üldse mitte odava varustuse ning vormiriietuse hankimisel. Samuti käitus ta laste abiellumisel. Mainitud Woldemar von Löwenstern on oma abiellumist

Natalie von Tisenhauseniga aastal 1804 meenutanud: „Minu hea isa rahastas mind parimal kombel. Ta oli lasknud mulle sinne seada ja möbleerida ilusa maja linnas ning andis mulle üle Raasiku, Kambi ja Paenurme, mille eest mul tuli vaid pärast tema surma maksta oma vendadele 70 000 hõberubla.“⁶

Hermann Ludwig von Löwensterni abikaasa suri, kui noorim poeg oli vaid üheksa aastat vana ja see muutis teda ilmselt väga palju. Eduard on oma mälestustes perekonna kokkusäämise kohta 1808. aasta veebruaris kirja pannud järgmised sõnad: „Papa tundis end hästi ja näitas esimest korda end minu suhtes armastava isana.“⁷ Ka Georges von Wrangell mainib, et isa näis Eduardi lapsepõlves olevat karmilt kohelnud. Ema kohta ütleb vanem vend Woldemar: „Tema kõrval kumab mulle ema kallis pilt, [– –] kelle armastavale hoolitsusele ja õrnusele olen tänu võlgu oma mitte ühegi teise õnne läbi üleskaalutavate lapsepõlvemälestuste eest.“⁸ Otse loomulikult on kõige helgemalt ja kaunilt oma emast kirjutanud Amalie Christine von Löwenstern, ainuke naine selles kirjutavas perekonnas.⁹

Põgusalt ka nendest lastest, kes ei jätnud endast maha kirjanduslikku pärandit. Kõige vanem poeg Karl Johann Ernst (1774–1805) teenis Vene sõjaväes, läks majorina erru ning elas oma Voore mõisas Virumaal. Ta oli abielus Elisabeth Charlotte von Frieselliga (1780–1853), tal oli tütar ning kaks poega, kes surid lapseeas. Noorem õde Amalie kirjutab oma mälestustes: „Ta lahkus teenistusest, abiellus rikka tütarlapsena, keda meie kõik armastasime, aga mitte tema abikaasa.“¹⁰

Vanim tütar Margarethe Sophie Helene (1775–1795) abiellus 1793. aastal Magnus von Reuterniga Oru (Orrenhof) mõisast ja suri oma esimese lapse sünnitamisel. Järgmine tütar Hedwig Henriette Elisabeth (1779–1806) abiellus 1796. aastal krahv Johann Stenbockiga Seli mõisast Harjumaal. Kolmas tütar Juliane Wilhelmine Karoline (1781–1797) suri ainult 16-aastasena. Eelviimane poegadest Theodor Moritz (1789–1808) teenis koos noorima venna Eduardiga kornetina Sumõ husaaripolgus ning suri Leedus tiisikusse. Tema haigust ja surma kirjeldab Eduard väga emotsionaalselt oma mälestustes.

Hermann Ludwig Löwensterni ja tema abikaasa Hedwig Margarethe portreed. Perekonna valduses. Foto: erakogu

⁴ E. von Löwenstern. Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon. Denkwürdigkeiten des russischen Generals Eduard von Löwenstern (1790–1837). Herausgegeben von Georges von Wrangell. Berlin: Mittler und Sohn, 1910, lk. V.

⁵ W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815), lk. 14.

⁶ Samas, lk. 61.

⁷ E. von Löwenstern. Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon, lk. 41.

⁸ W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815), lk. 14

⁹ A. C. Jencken. From Estonia to Ireland to Australia and Inbetween. New York: Page Publishing Inc., 2016. Saksakeelne transkriptsioon autori valduses.

¹⁰ A.C. Jencken. From Estonia to Ireland to Australia and Inbetween, lk. 50 e-raamatus.

Eraldi äramärkimist väärib tagantpoolt kolmas vend Georg (Georges) Heinrich (1786–1856) ja seda kahel põhjusel. Ka tema teenis husaarina Vene ratsaväes ning jõudis alampolkovniku auastmeni, läks aga pärast Napoleoni sõdade lõppu erru ning abiellus 1815. aastal krahvinna Adelaide Tugendreich Juliane Ernestine von Scimmelmanniga (1796–1876), tehes sellega väga hea partii, sest abikaasa tõi endaga istandused St. Croix', St. Jeani ja St. Thomase saartel Taani Lääne-India saartel ning mitu mõisa Taanis. Ta astus Taani teenistusse, temast sai kindralmajor ning ta teenis saadikuna Rio de Janeiros ning Viinis. Ja – mis kõige olulisem – temast sai suguvõsa tänapäevalgi Saksamaal elava liini esiisa, kelle valduses on kultuurilooliselt huvitav perekonnaarhiiv.

Woldemar Hermann von Löwenstern

Hilisem Vene kindralmajor Woldemar von Löwenstern (venepäraselt *Владимир Иванович Левенштерн*) sündis Raasikul 8. detsembril 1776 ja sai oma koolihariduse nii kodus kui ka hiljem Tallinna Rüütliakadeemias, nagu tollal Tallinna Toomkooli nimetati.

1793. aastal sai temast Semjonovskoje kaardiväepolgu¹¹ seersant ning polguülem krahv Nikolai Saltõkovi käskjalg. Teenistus kõrge aukandja juures tõi kaasa ka ligipääsu õukonnale, kus noormees õppis tundma peenemaid kombeid ning tähtsaid isikuid. 1794. aasta viimasel päeval viidi ta Semjonovskoje polgust vahtmeistrina üle ratsakaardiväkke ning järgmise aasta esimesel päeval lasti ta kaardiväest erru ning määrati armee rittmeistrina Ukraina kergeratsaväe polku – Starodubi kūrassiiripolku (aastast 1801 tragunipolk). Hiljem kirjutab ta selle kohta: „Me saime lahti kūrassidest, kolleritest ja nahkpükstest ning saime rohelised kuued, kiivrid ja täägiga püssid.“¹²

Enne seda aga osales ta sama polgu koosseisus 1799. aasta sõjakäigul prantslaste vastu, mis viis ta hilisema generalissimus Aleksandr Suvorovi juhtimisel Reini kallastele ja Šveitsi, ning pidas 1800. aastal vahiteenistust Läänemere rannikul. 1804. aastal läks ta erru ja abiellus. See periood tema elus osutus aga väga traagiliseks – imikueas surid nii tema mõlemad pojad kui ka abikaasa Natalie (snd. von Tiesenhausen), kelle haigust üritati edutult ravida Viini parimate arstide juures. Abikaasa surmale (1809) järgnenud depressioonis kasutas ta ettepanekut jälgida taas puhkenud sõjategevust – prantslased ründasid austerlasi – väga lähedalt, otse ründajate peakorterist. Muu hulgas puutus ta seal kokku ka keiser Napoleoniga. 1812. aastal pidi see episood talle peaaegu saatuslikuks saama, kui kõige mittevenerärase kahtlustamise käigus langes vari ka talle. Õnneks pääses ta tänu Moskva kubernerile vürst Fjodor Rostoptšinile Siberisse pagendamisest.

Pärast depressiivse perioodi järel Venemaale naasmist astus ta 1812. aastal uuesti oma vanas majori auastmes teenistusse vägagi kõrgel ja hästi informeeritud ametikohal – kindral Michael Andreas Barclay de Tolly adjutantina. Järgnevatel aastatel oli ta tegevus kirju ja aktiivne: ta jõudis olla Barclay ja Mihhail Kutuzovi adjutant, sattuda põlu alla, osaleda arvukates lahingutes, juhtida partisanide üksust ning olla oluline figuur Soissons kindluse allaandmise juures. Sõjakäik tõi talle kaasa arvukalt autasusid.

Prantsusmaale tuli von Löwensternil jääda kauemaks, sest ta kuulus aastail 1815–1818 krahv Mihhail Vorontsovi Prantsusmaad okupeerivasse üksikkorpuse ning oli pärast korpuse lahkumist kuni järgmise aastani kõigi veel Prantsusmaale jäänud Vene vägede juhataja. Seejärel läks ta erru, teenis siseministeriumis tegeliku riiginõuniku teenistusastmes ning naasis sõjaväeteenistusse 1826. aastal. Von Löwenstern abiellus teist korda 1821. aastal Katarina Obreskovaga, neil oli neli last.

¹¹ Venemaa vanimad kaardiväepolgud said oma nime Moskva-lähedaste külade Semjonovskoje, Preobraženskoje ja Izmailovskoje järgi.

¹² W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815), lk 54–55.

Esimese errumineku käigus keiser Aleksandrile jäetud ebasoodne mulje pidurdas kindlasti tema edenemist auastmetes. Erinevalt oma eakaaslastest, kelle karjäär oli kulgenud kiirelt tõusvas joones, ülendati Löwenstern kindraliks alles 1826. aastal. Ta oli lühikest aega Tallinna 2. komandant ning Vene-Türgi sõja (1828–1829) ajal Valahhia kuberner. Läks erru aastal 1836 ning suri 21. jaanuaril 1856 Peterburis. Pensionipõlves Raasikul ning Peterburis pani ta kirja ka oma mälestused.

Woldemar von Löwensterni mälestustest on ilmunud mitu versiooni. Allakirjutanu kasutas nende eesti keelde tõlkimiseks 1856. aastal Heidelbergis ilmunud saksakeelset versiooni, mis põhines tema päevikutel, kirjadel ning väljaandja vestlustel temaga.¹³ Osaliselt ilmusid need vene keelde tõlgituna 1865. a. kogumikus „Военный Сборник“.¹⁴ Omal ajal keiser Nikolai I soovil talle esitatud prantsuskeelset versiooni säilitati sõjamineisteeriumis ning see ilmus taas vene keelde tõlgituna 1900. aastal ajakirjas Russkaja Starina.¹⁵ Kolmas versioon, mille aluseks on esimene, originaalversioon, ilmus 1903. aastal prantsuskeelsena kahes köites ning sisaldab ka mõningaid autori kirju.¹⁶ Väljaandja Maurice-Henri Weil sai käsikirja arvatavasti kindrali vennalt Georgilt (s. t. perekonnaarhiivist).¹⁷ Prof. T. Tannberg peab Woldemar von Löwensterni mälestusi üheks enim kasutatud baltisaksa mälestusteraamatuks, mis tänu venekeelsele tõlkele on mainimist leidnud ka venekeelses ajalookirjanduses. Ladusalt kirjutatud mälestused annavad sissevaate Vene kindralkonda ning ühiskonda laiema.¹⁸

Mälestusi on hiljem mitmes keeles (saksa k., 2001, reprintsina 2019 ja 2021, ingl. k., 2020, pr. k. 2018)¹⁹ välja antud, Russkaja Starina versioon ilmus põhjalikult kommenteerituna veel kord vene keeles aastal 2018.²⁰ Selle väljaande eessõnas tsiteeritakse ka autori kirja vend Georgile, milles ta nimetab neid mälestusi märkusterohkeks mustandiks, see-eest aga ilustamata tõeks.²¹

Hermann Ludwig von Löwenstern

13. detsembril 1777 Jäneda mõisas oma vanemate neljanda lapse ja kolmanda pojana sündinud Hermann Ludwig von Löwenstern (venepäraselt Ермолай Ермолаевич Левенштерн) sai samuti hariduse Tallinna Toomkoolis.

1793. aastal astus ta kaardiväe seersandina mereväeteenistusse laeval Parmen.²² Järgnevatel aastatel oli volontäärina erinevatel Vene laevadel ning ülendati 1796. aastal mitšma-

¹³ W. von Löwenstern. Denkwürdigkeiten eines Livländers (aus Jahren 1790–1815), herausgegeben von Friedr. v. Smitt. Leipzig, Heidelberg: C. F. Winter'sche Verlagshandlung, 1858.

¹⁴ Iz zapiskov lifljandca 1790–1815 g. Sostavleno po dnevniam i rasskazam gen. bar. Levenšterna. – Voennyj Sbornik. 1965. № 5–12. Vt ka: Vospominanija barona Vladimira Ivanoviča Levenšterna. – Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja. Tom 3–4, Riga, 1880, 1882.

¹⁵ Zapiski generala V. I. Levenšterna. – Russkaja starina 1900, nr. 8–12; 1901, nr. 1–8, 11, 12; 1902, nr. 7.

¹⁶ Mémoires du général-major russe Baron de Löwenstern (1776–1858). / publiés d'après le manuscrit original et annotés par M.-H. Weil. Kd. 1, 1776–1812; kd. 2, 1813–1858. Paris A. Fontemoing, 1903.

¹⁷ G. Brodskij. Neizvestnyj izvestnyj Levenštern. Eessõna väljaanded: V. I. Levenštern. Zapiski 1790–1815. Moskva: Kučkovo pole, 2018, lk. 16.

¹⁸ T. Tannberg. Baltisaklasena impeeriumi teenistuses. Woldemar Hermann von Löwensterni elu- ja sõjamehete piirjooni. Järelsõna W. v. Löwensterni mälestustele. – Ühe liivimaalase mälestused (aastaist 1790–1815). Tallinn: Varrak, 2017, lk. 405–414.

¹⁹ Denkwürdigkeiten eines Livländers: Aus den Jahren 1790–1815, 1. Band. MV-Biography 2021; W. Von Löwenstern: Memoirs of a Livonian from the Years 1790 to 1815. Author House, 2020; Denkwürdigkeiten eines Livländers (Aus den Jahren 1790–1815): Herausgegeben von F. v. Smitt. Kahes köites. Adamant Media Corporation, 2001; Faksiimiled: Denkwürdigkeiten Eines Livländers, Kd 1. Wentworth Press, 2019; Denkwürdigkeiten Eines Livländers, 1790–1815, Band I. Nabu Press, 2010; Mémoires du general-major russe baron de Löwenstern (1776–1858) publiés d'après le manuscrit original et annotés; Volume 1–2. Wentworth Press, 2018; sama: Forgotten Books, 2018; Mémoires Du Général-Major Russe Baron De Löwenstern (1776–1858). Ulan Press, 2012.

²⁰ V. I. Levenštern. Zapiski 1790–1815.

²¹ Samas, lk. 16.

²² Obščij morskoj spisok IV. Sankt-Peterburg, 1890, lk. 223–224.

niks. Viibis aastail 1795–1801 Vene laevastiku koosseisus Inglismaa rannikul, Põhjamerele, Vahemerele, Itaalias ja Korfu saarel, kust suundus koos laevastikuga Sevastopolisse (tollase nimega Ahtiar). 1801. aastal läks leitnandi auastmes erru ning üritas seejärel edutult astuda Prantsusmaa mereväe teenistusse. Elas mõnda aega Pariisis, kus nautis aktiivset kultuurielu.

Tagasiteel koju kohtus Berliinis Adam Johann von Krusensterniga, kes tegi talle ettepaneku osaleda ümbermaailmareisil. Võeti märtsis 1803 taas teenistusse mitšmani auastmes (ülendati leitnandiks 1804), oli laeva Nadežda neljas ohvitser ning üks ekspeditsiooni kartograafidest. Pärast ekspeditsiooni lõppu ülendati enne järjekorda²³ kaptenleitnandiks ning talle määrati eluaegne pension 1000 rubla aastas. Teenis veel mereväes kuni 1815. aastani, esialgu Arhangelskis, kus tal tuli 1808. aastal kaitsta inglaste eest Arhangelskit Severnaja Dvina suudmes, ja siis Musta mere laevastikus, kus ta 1811–1813 juhtis türklaste käest vallutatud fregatti Magubei-Subhan, millega ristles Doonau suudme ning Sevastopoli vahel. Läks 1816. aasta jaanuaris taas erru 2. järgu kapteni auastmes.

Pärast kuut aastat kestnud teenistust Inglismaa vetes ning koos Inglise meremeestega oli ta omandanud ka palju väliseid inglise mereväehvitseridele omaseid jooni. Vend Woldemar kujutas teda mõningase irooniaga nii: „Ta oli selle juures õppinud *quite perfectly* inglise keelt rääkima, harjutanud külge inglise viltuse suunurgahoiaku ning nägi umbkaudu välja nagu ploompudingi austaja ja soodavee jooja.“²⁴

1815. aastal abiellus Hermann Ludwig Wilhelmine Ulrike von Esseniga, neil oli seitse last. Poeg Gotthard Voldemar (Vladimir Jermolajevitš) oli samuti mereväehvitser, 2. järgu kapten, kes osales Krimmi sõja ajal Sevastopoli kaitsmisel ning sai 1855. aasta juunis 4. bastionil põrutada. Hermann Ludwig von Löwenstern suri 10. aprillil 1836.

Hermann Ludwig pidas läbi kogu oma teenistusaja päevikut, mille puhtalt ümber kirjutatud, aga originaalillustratsioonidega versiooni säilitatakse Rahvusarhiivis (RA) Krusensternide fondis.²⁵ E. Ostrovskaja kirjutab päeviku venekeelse versiooni ilmumisele pühendatud artiklis: „Löwensterni päevikut mainiti 19. sajandil vaid korra L.V. Iljaševitši artiklis, mis ilmus aastal 1877. Selles mainiti, et leitnant Löwensterni saksa keeles kirjutatud päevik, mis kujutas endast tohutut köidet, on hoiul tema vanima tütre juures, kes elab Revelis (Tallinnas). Sealsamas publitseeriti mitu lõiku mainitud päevikust.“²⁶

1909. aasta sügisel on aga baltisaksa ajaloolane Georges von Wrangell (mh. Eduard von Löwensterni mälestuste väljaandja) pöördunud Peterburi Hermann von Löwensterni tütre tütre kindraliproua von Holmbladi (snd. Creutzer) poole palvega anda tema käes olev originaalkäsikirja kopeerimiseks kaasa oma Tallinnas elavale õele.²⁷ Hermann Ludwigi tütar Henriette Amalie oli abiellunud dr. med. Franz Karl Creutzeriga. Tema teine, Eestis elav tütar oli tõenäoliselt Charlotte von Staal. Kahjuks pole selge, kas juttu on samast käsikirjast, mida praegu Rahvusarhiivis hoitakse.

Hermann von Löwensterni päevikust on pärast selle väljaandmist kujunenud sagedasti tsiteeritud allikas, millele Krusensterni ümbermaailmareisi käsitledes toetutakse. Sama kehtib päeviku vahele köidetud illustratsioonide kohta, mille autorsus on omaette teema ning jääb siinkohal pikemalt käsitlemata. Lühidalt öeldes on teada, et mitmed ekspeditsioonis osalejad, nii teadlased kui ka ohvitserid tegelesid joonistamisega, joonistusi omavahel vahetasid ning

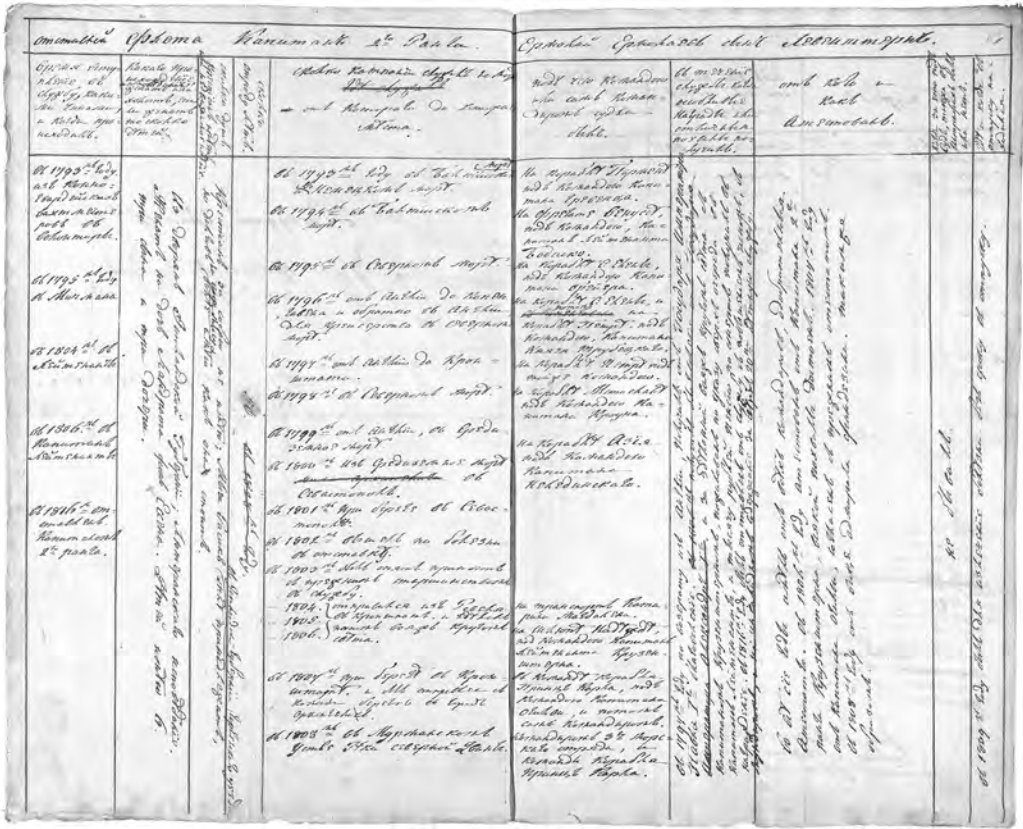
²³ Nagu ka tänapäeval, tuli tollal Vene sõjaväes ohvitseril ühes auastmes teenida teatud minimaalne aeg (tänapäeval nimetatakse seda auastme vanuseks). Autasuks (nt. vapruste või muude teenete eest) võidi järgmisel auastmesse ülendada ka enne auastme vanuse täitumist.

²⁴ W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815), lk. 46–47.

²⁵ RA, EAA.1414.3.1, 2, 3 ja 4.

²⁶ E. Ostrovskaja. Dnevnik lejtenanta „Nadeždy“ E. E. Levenšterna kak istočnik svedenij o pervom krugosvetnom plavanij (1803–1806 gg.). – Vo vse koney dostignet rosov slava. Materialy XXIV Krašeninnikovskij čteenij, 2017, lk. 177–184.

²⁷ RA, EAA.584.1.1008, l. 2–3.

Hermann von Löwensterni teenistuskiri. Ajaloomuseum AM 79.1.1

koguni vastastikku täiendasid. Seda teemat on käsitletud germanist dr. Frieder Sondermann Tohoku Gakuini ülikoolist Jaapanis.²⁸

Päeviku ümbermaailmareisi käsitlev osa anti 2003. aastal välja paralleelselt vene ja inglise keeles.²⁹ Aluseks on kaks eraldi transkriptsiooni (Peterburis ja Alaska ülikoolis). 2014. aastal andis ingliskeelse versiooni ette valmistanud prof. Victoria J. Moessner välja ka päeviku ülejäänud osa aastaist 1793–1803 ja 1806–1815.³⁰ Lisaks anti 2005. aastal kolmeosalisena välja samuti prof. Moessneri transkriptsioonil põhinev saksakeelne väljaanne.³¹ 2015. aastal Peterburis ilmunud Nadežda vanemohvitseri Makar Ratmanovi päevik sisaldab rohkelt viiteid Löwensterni päevikutele ning ka tema päevikute vahele köidetud illustratsioone.³²

Iwan Peter Eduard von Löwenstern

Perekonna lastest noorim Iwan Peter Eduard von Löwenstern sündis 28. märtsil 1790 Raasikul. Temagi õppis pärast ema surma Tallinna Toomkoolis.

²⁸ Tema 22.08.2000 peetud ettekande (Sendai, Tohoku Dagaku) tekst on autori valduses.
²⁹ First Russian Voyage Around the World: The Journal of Hermann Ludwig Von Lowenstern 1803–1806. University of Alaska, 2003; E. E. Levenštern. Vokrug sveta s Ivanom Kruženšternom. Sost. A. Kruženštern, O. Fedorova, T. Šafraňovskaja. SPb., 2003.
³⁰ The Diaries of Hermann Ludwig Von Lowenstern 1793 to 1803 and 1806 to 1815. Page Publishing, Inc., 2014.
³¹ Eine Kommentierte Transkription Der Tagebücher Von Hermann Ludwig Von Lowenstern 1777–1836. Kd. 1–3. Edwin Mellen Press, 2005.
³² Pervaja russkaja krugosvetnaja ekspedicija 1803–1806 v devnikax Makara Ratmanova. SPb.: Kriga, 2015.

Vastavalt suulisele perekonnatraditsioonile olevat isa saatnud ta Peterburi kadetikorpuse, kust ta vastu viimase tahtmist aastal 1806 põgenes, et astuda Sumõ husaaripolku.³³ Tema karjäär oli algul oluliselt vaevalisem kui näiteks vend Woldemari oma. Ta alustas teenistust junkruna (kuigi aadlipäritolu, aga siiski alamväelasena) ning õppis ratsaväelase elu tundma selle kõige raskemast küljest. Oma tublidusega liikus ta kiiresti kõrgema auastme poole, nii et peagi sai temast vahtmeister ja polguülema usaldusalune ning 1808. aastal ülendati ta kornetiks.

Aastatel 1806–1807 osales ta oma esimesel sõjakäigul prantslaste vastu ja sai rinda esimese autasu, alamväelase Georgi risti ehk – nagu seda tollal nimetati – sõjaordeni teenetemärgi. Aastatel 1808–1816 oli ta vaid väikese vaheajaga 1813. aastal ühe kuulsama Vene ratsaväekindrali krahv Peter von der Pahleni (1777–1864) adjutant. Krahv Pahlenile on tema mälestustes pühendatud hulk kiitvaid sõnu. Ebasoosingusse krahvi juures sattus Löwenstern aga puhtalt omaenese süül, nimelt andus ta tagasiteel rindele Königsbergis kõikvõimalikele pahedele, nii et tagasilööki oli oodatav. See tõi aga omakorda kaasa tema osaluse ühel selle sõja ohtlikumal ettevõtmisel – polkovnik Aleksander Figneri partisanisalga retkel Saksimaal. Osales kuni sõja lõpuni koos Pahleniga kõigis lahingutes ning saatis teda sõja järel ka tervisevetel.

1816. aastal jätkus tema teenistus Valgevene husaaripolgu koosseisus peamiselt Lõuna-Venemaal. 1826. aastal ülendati ta polkovnikuks ning määrati Miitavi husaaripolgu ülemaks. Siin abiellus ta kohaliku aadliku Gavriil Gamaleja tütre Katariinaga. Gavriil Gamaleja oli abiellunud Juliane von Esseniga, kelle isa oli Liivimaalt pärit kindral Alexander von Essen. Neil oli viis last, kellest kolm tütart elasid kõrge vanaduseni.

Hiljem osales Eduard von Löwenstern Poola ülestõusu (1830–1831) mahasurumisel, misjärel sai temast 1832. aasta septembris 1. husaaridiviisi 1. brigaadi ülem ja detsembris 1832 Vitebski kubermangu esimese piirkonna sõjaväeringkonna ülem. Kuna tegemist oli pigem politseiliste ülesannetega, oli see amet vanale ratsaväelasele väga vastumeelt. Oktoobris 1836 sai temast Astrahani kasakaväe ataman ning sama aasta detsembris ülendati ta kindralmajoriks. Järgmisel aastal sai ta troonipärija (hilisema Aleksander II) inspeksioonireisi käigus rängalt külmetada ning suri 5. novembril 1837. Ta maeti Astrahani, Rahvusarhiivis on säilinud foto tema hauasambast.³⁴

Eduard Löwensterni mälestuste käsikirja kohta kirjutab Georges von Wrangell, et too alustas nende kirjapanekut 1814. aastal Wetzlaris ning käsikiri jõudis väljaandja kätte tänu kindrali tütrepojale riiginõunik Konstantin Vassiljevile. Algse tekstiga võrreldes on tehtud mõningaid kärpeid. Sellest hoolimata kirjeldatakse seal ausalt ja vahetult nii sõjasündmusi kui ka autori nõrkusi (vennad tundsid kõik nõrkust hasartmängude vastu). Oma sissejuhatuses märgib Wrangell, et kuigi autor võitles oma teenistusse astumise ja mälestuste kirjutamisega alustamise vahel (1806–1814) pigem mõõga kui sulega, annab mälestuste keel tunnistust korralikust hariduslikust aluspõhjast.³⁵

Rahvusarhiivis talletatud toimikus on muu hulgas olemas ka tema mälestuste tiitellehe korrektuurpoogen, kus pealkirjaks on hoopis „Graf Pahlens Wilde Jagd. Denkwürdigkeiten des russischen Generals Eduard von Löwenstern (1790–1837)“. Esimene osa pealkirjast on maha tõmmatud ja selle asemele käsitsi kirjutatud „Erinnerungen eines alten Husaren“. Nagu teada, oli raamatu lõplik pealkiri „Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon“ (alapealkiri jäi samaks).

1911. aastal avaldas Georges von Wrangell ajakirjas Baltische Monatsschrift oma Eestimaa Kirjanduse Seltsis peetud ettekande teksti, milles ta oli Eduard von Löwensterni tollal

³³ E. von Löwenstern. Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon, lk. 16.

³⁴ RA, EAA.2057.1.701.1.

³⁵ E. von Löwenstern. Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon, lk. VII.

laiemalt tundmata kirja põhjal Karl von Strandmannile valgustanud Löwensterni osalust dekabristide Lõunaühingu mässu mahasurumisel ning vendade Muravjov-Apostolite vahistamisel.³⁶

Eduard von Löwensterni mälestused ilmusid esmalt Georg von Wrangelli väljaantuna 1910. aastal Berliinis. Uuemat ajal on neid välja antud nii saksa (1999), inglise (2010) kui ka prantsuse (2014) keeles.³⁷

Amalie Christine von Löwenstern

Perekonna kirjutav tütar Amalie Christine von Löwenstern sündis 23. veebruaril 1785 Raasikul. Ta abiellus 1800. aastal väga noorelt parun Karl Gustav von Tiesenhauseniga Kose-Uuemõisast, kelle kohta vend Woldemar tõdes: „Parun, minu õemes, oli vanaaegse rüütli tänapäevane kujutis. Nii võis välja näha Engelbert von Tiesenhausen, kui ta suure piiskop Alberti õemehena Liivimaale tuli.“ Oma öde nägi ta aga „kõige ilusama ja õrnema lossiprouana, keda kuskil kohata võis“.³⁸

Hoolimata seisusekohasest abielust ja lastest ei olnud ta ilmselgelt õnnelik, mistõttu toimus 1819. aastal reisil stseen, kus ühel laeval viibiva kahe abielupaari üks pool teineteisesse armus ning otsustas põgeneda. Parun Tiesenhausen ei aktsepteerinud seda ning ei andnud aastaid oma naisele lahutust. Dr. Ferdinand Jenckenil läks selles asjas veidi paremini, tema abikaasa abiellus peagi pärast lahutust uuesti.

Värske paar asus elama Londonisse, kus dr. Jencken avas arstipraksise. Mõne aasta pärast pöörduti (mh. ka koduigatsusest) tagasi Venemaale, kus dr. Jencken osales võitluses Peterburis möllanud kooleraepideemiaga. Politsei pideva tähelepanu all olemine muutus aga ebamugavaks ning otsustati pöörduda tagasi Inglismaale. Christine koos lastega viibis ka Tallinnas, kus kohtuti sugulastega. Naasmine kodumaale oli meeldiv, aga Eestimaa talv pikk ning kaua haige olnud noorim poeg suri siin. Tagasi Londonisse jõudnud, tabas neid uus õnnetus: dr. Jencken kaotas vähehaaval silmanägemise ning rahalise kokkuhoiu pärast asuti aastaks ümber Guersney saarele, seejärel otsustati aga kolida Saksamaale. Sinna jõuti 1848. aastal, kui puhkes sõjategevus Preisimaa ja Badeni vahel. Mitu aastat elati Mainzis. Kuna Prantsusmaa keiser Napoleon III näis Mainzi ähvardavat, kolis kogu perekond kuueks aastaks Iirimaa, kus poeg Ferdinand praktiseeris arstina. Seal dr. Jencken 22. märtsil 1865 pärast rasket haigust surigi ning Amalie kolis jälle Londonisse oma poja Henry juurde.

Amalie Christine teisest abikaasast dr. Ferdinand Jenckenist kirjutab 1897. aastal ajalehes *Düna Zeitung* Paul Theodor Falk kui tundmatuks jäänud balti päritolu Shakespeare'i tõlkijast ning nimetab teda paremaks kui tollast Schlegeli³⁹ ja Tiecki⁴⁰ „standardtõlget“.⁴¹ Dr. Jencken õppis arstiteadust Tartus (1804), Göttingenis, Würzburgis, Viinis ja Berliinis. Naasis Tartusse 1815, kaitses doktoritöö ning sai järgmisel aastal Tallinna linnaarstiks. Ta oli 1809. aastal Würzburgis abiellunud rikka veinikaupmehe tütre Anna Mülleriga, kellega tal oli neli last. Tiesenhausenite majaarstiks olles tutvus ta Amalie Christinega ning nad otsustasid teha

³⁶ Eduard von Löwenstern und die Dekabristen Gebrüder Murawjew-Apostol. Nach zum Teil bisher ungedruckten Quellen. Vortrag, gehalten in der Estl. literär. Gesellschaft am 18. Sept. 1911 von Baron Georges Wrangell. – Baltische Monatsschrift 1911, nr. 10.

³⁷ Mit Graf Pahlens Reiterei gegen Napoleon. VRZ Verlag GmbH, 1999; With Count Pahlen's Cavalry Against Napoleon: Memoirs of the Russian General Eduard Von Löwenstern 1790–1837. Ken Trotman Publishing, 2010; Avec la cavalerie du comte Pahlen contre Napoléon: Mémoires (1806–1815). Des Syrtes, 2014.

³⁸ W. von Löwenstern. Ühe liivimaalase mälestused (aastatest 1790–1815), lk. 46.

³⁹ August Wilhelm von Schlegel (1767–1845), saksa luuletaja, tõlkija ja kriitik.

⁴⁰ Johann Ludwig Tieck (1773–1853), saksa luuletaja, tõlkija ja kriitik.

⁴¹ Falk peab silmas üheksakõitelist Saksamaal ilmunud Shakespeare'i teoste tõlget, mille kolm trükki ilmusid vastavalt aastail 1825–1833, 1839–1840 ja 1843–1844 ning mille väljaandmise juures olid lisaks Schlegelile ja Tieckile tegevad Wolf von Baudissin ja Tiecki tütar Dorothea Tieck.

raske sammu – kumbki lahkub oma senise abikaasa ning laste juurest. Tollases ühiskonnas oli see väga kaalukas samm ning Amalie vendade jaoks ka seltskondlikus mõttes suur löök. Vend Eduard näiteks ei saanudki sellest üle ning katkestas sidemed kodumaaga.

Aastal 1868 pani Amalie Christine oma poegade tarvis kirja mälestused.⁴² „Vanaema jutustus“ („Großmutter's Erzählung. Blick in die Vergangenheit“) on tekst, milles juba eakas autor jutustab kolmandas isikus oma eluloo lapsepõlvest alates. Ta kirjeldab end kui elavat last, kellele koolitöö oli kehva mälu tõttu raske. Oli lähedus vanemate õdede-vendadega, hoolimata suurest vanusevahest (vanima ja noorima lapse sündide vahe oli 16 aastat). Lisaks perekonnaelu kirjeldusele, õdede ja ema surmale kujutab ta ilmekalt tollaseid olusid maamõisas ning Tallinnas. Tema kolm nooremat venda veetsid pärast õe abiellumist kõik koolivaheajad tema juures Kose-Uuemõisas. Paljudest looduskirjeldustest kumab ka pärast aastakümneid võõrsil elamist armastus kodukandi looduse vastu. Juttu on ka lõbusatest sündmustest ning mõisatele pandud kohustustest, nagu nekrutiks andmine ja sõdurite majutamine. Sama haaravalt kirjeldab ta raamatu lõpus ka oma vanaduses tekkinud huvi spiritismi ja magnetismi vastu, kokkupuuteid kuulsate spiritistidega. Läbivaks jooneks on aga armastus oma mehe, laste ning lastelaste vastu ning hoolimata kaotustest rahulolu ebatavaliselt pika ja huvitava eluga, mis on viinud teda kokku erakordete inimestega ning huvitavasse paikadesse. Tema mälestusi on Eesti autoritest pikemalt käsitlenud Maris Saagpakk.⁴³

Kokkuvõtteks: Löwensternide panus baltisaksa memuaristikasse

Baltisakslased on olnud silmatorkavalt tublid memuaaride kirjutamisel, seda nii varasematel sajanditel, aga eriti pärast kodumaa kaotamist ja sunnitud ümberasumist Teise maailmasõja eel ja ajal.⁴⁴ Samas ei ole allakirjutajatele teada teisi perekondi, kelle liikmetest nii paljud on oma meenutusi kirja pannud kui Löwensternid, kujutades sellega tänuväärset erandit. Mitmel korral on sama suguvõsa liikmed trükki toimetanud varem kirja pandud mälestusi (nt. samuti Napoleoni sõdade perioodi käsitlenud Boris von Uxkulli mälestused ilmusid Jürgen-Detlev von Uexküllil toimetatuna 1965. aastal Saksamaal). Löwensternide mälestused on mitmes muuski mõttes erandlikud.

Oma laadilt võib need neli teost jagada pooleks: Woldemari ja Eduardi mälestused ilmusid raamatuna juba varem, Hermannil päevikud olid aga võrdlemisi kaua laiemale avalikkusele tundmata ning Amalie üksnes perekonnale kirja pandud mälestused veelgi hiljem. Täna on needki raamatuks saanud ja mitte ainult ühes keeles.

Teisalt võib teoste jagamist näha sel kombel, et Woldemari ja Eduardi tekstid olid enne trükki minekut retsenseeritud ning toimetatud, sellal kui ülejäänud kahes võib selgelt näha (kommenteeritud) allikapublikatsiooni. Eduardi mälestused trükki toimetanud Georges von Wrangell nimetab oma eessõnas ka tehtud kärpeid. Hermannil päevik on aga selgelt „klassikaline päevik“ oma kronoloogilise ülesehituse ja päevasündmuste registreerimisega. Rahvusarhiivis säilitatav versioon on kindlasti n.-õ. puhtaks kirjutatud hilisem versioon, milles on väga palju autentset ja vahetat. Veelgi enam on seda Amalie mälestustes. Need kõrges

⁴² Vt. märkus 9.

⁴³ M. Saagpakk. An Outsider's Story. Christine Jencken's „A Look at the Past“ (1869). – Trajectories of (Be) longing. Europe in Life Writing (84). IABA Europe 2011; M. Saagpakk. Christine Jencken's Grossmutter's Erzählung (Grandmothers Story) and the Aspect of Power in Baltic-German Autobiographical Writing. – Interlitteraria, 19 (1), 2014, lk. 167–176; M. Saagpakk. Ehe und Scheidung in Autobiographischen Texten deutschbaltischer Frauen. – E. von der Recke, A. C. Jencken A. Wilhelmi (Hrsg.). Familien-Politiken in Nordosteuropa (18.–19. Jahrhundert). Innerfamiliale Hierarchien und Machtverhältnisse. Harrassowitz, 2021, lk. 69–88.

⁴⁴ Vt. nt. M. Saagpakk. Deutschbaltische Autobiographien als Dokumente des Zeit- und Selbstfindens: vom Ende des 19. Jh. bis zur Umsiedlung 1939. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2006 (väitekiri).

eas kirja pandud meenutused olid mõeldud lastele, lapselastele ja lapselastelastele, et talletada see omas ajas väga huvitav ja erandlik elukäik järelpõlvede tarvis – oli ju perekond tema elu lõpul laiali pillutatud Eestisse, Inglismaale, Iirimaaale ja Austriasse.

Kolmandaks võib need neli teost jagada „maskuliinseks kolmveerandiks“ ning „feminiinseks veerandiks“. Kuigi ka Hermann peab oma päevikus dialoogi kaugel viibivate perekonnaliikmetega, on Amalie tekstis rõhk väga selgelt tema enda, mõlema abikaasa ja järeltulijate lool ning vähem muudel asjaoludel (kuigi needki ei puudu täielikult). Ratsaväelastest vendade puhul on ülekaalus poliitika ning sõjasündmused, meremehest vennal lisaks mereasjandusele tema eneseotsingud ja püüdlused päeviku esimeses pooles ning ümbermaailmareisil toimuv koos intriigide ning teaduslike avastustega teises pooles.

Võrreldes Woldemari ja Eduardi üldiselt sama ajajärku ning samu sõjakäike kajastavaid mälestusi, siis on nt. Georges von Wrangell pidanud Eduardi mälestusi oluliselt siiramateks ja vahetumateks. Eduard ise aga tunnustab oma mälestustes vanema venna osavust sulega ümber käia vähemalt niisama heaks kui mõõgavõitluses. Vendade omavaheline lähedus ilmneb mälestustes samuti väga selgelt.

Kui Woldemari ja Eduardi mälestused on ajaliselts piiratud ja katavad lisaks sissejuhatavale osale Woldemari puhul (ja mis Eduardi raamatus täielikult puudub) vaid Napoleoni sõdade perioodi ning Hermanni puhul teenistust mereväes, siis Amalie kõrges eas kirja pandud meenutused on väärtuslikud just lapsepõlve ja maaelu emotsionaalse kirjelduse tõttu. Samuti katavad nad tegelikult kogu tema pika elukäigu. Ja kuigi otsese ajalooallikana neid mälestusi kasutada ei saa, annavad need suurepärase sisevaate ühe majanduslikult heal järjel ning poliitiliselt kaaluka baltisaksa perekonna ajalukku. Kui lisada siia tema abielulahutus ja uuesti abiellumine seisuse poolest madalama mehega – oma ajas kahtlemata äärmiselt julge samm –, on tegemist vägagi ebatavaliste mälestustega. Kõigist neist teoseist ilmneb ka rohkem või vähem selle sammu tagasiulatav mõju perekonna teistele liikmetele. Amalie „lemmikvend“ Eduard ilmselt ei saanudki sellest üle ning katkestas peagi sisuliselt kogu suhtluse kodumaaga.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nende nelja raamatu puhul on tegemist erandliku nähtusega baltisaksa memuaarkirjanduses. Eesti keeles on siiani ilmunud vaid Woldemar von Löwenterni mälestused, aga eesti lugeja väärriks kindlasti ka ülejäänud kolme teose ilmumist. Kultuuriloolist väärtust leidub neis igaühes, küll veidi erineva nurga all, samuti lisanduks paremat arusaamist baltisaksa elulaadi kohta. Hoolimata ehk liigagi emotsionaalsest stiilist oleksid ka Amalie mälestused väärt tõlkimist, eeskätt just nende teistsuguse vaatenurga ja vahetu suhtumise tõttu.

Löwentern	123
VIII. Hermann Ludwig, * 1748 XII. 25. † Raifit 1815 IX. 25. a. Raifit, Campen. Aitafer, 1787 a. Wallfäll, 1792 a. Zindel, 1787 Kreismarfch, 1789 XII.—1792 XII. Gouvernementsmarfch, in Öftl., dann Landr. u. 1803 bis 1815 Bräjes Confiftorij; † 1773 XII. 26. Hedwig Margarethe Wfe. Stael v. Holstein, * Hannjöggi 1756 VIII. 22. † Raifit 1799 II. 28., T. d. Fabian Ernst, a. Hannjöggi, Rittföptm., † 1772, u. d. Barbara v. Baranoff a. d. H. Waech.	
1. Karl Johann Ernst, * Raifit 1774 X. 17. † 1805 IV. 28. a. Jörel, Maj.; † Raifal 1796 II. 29. Elisabeth Charlotte v. Frielell, Erbin a. Muddis u. Lamjal, * Raifal 1780 III. 22. † Muddis 1853 VI. 18.; († II. Muddis 1809 III. 30. Georg Friedrich Wilhelm v. Wendrich, † Adentfäll, † Muddis 1844 XI. 3.), T. d. Georg Joh., a. Muddis u. Lamjal, Genft., † 1788, u. d. Magdalena Elisabeth v. Offen a. d. H. Widdes. — Tochter: Hedwig Magdalena Elisabeth, * Raifal 1799 IV. 3. u. Jmel G. Jung †.	
2. Margaretha Sophie Helene, * Raifal 1775 X. 13. † Zindel 1795 II. 9.; † Raifal 1793 XII. 20. Magnus v. Reutern, a. Drrenhof, Fühnr. im franz. Rgt. „Royal Allemand“, † 1815.	
3. Woldemar Hermann, f. IX. 1.	
4. Hermann Ludwig, f. IX. 2.	
5. Hedwig Henriette Elisabeth, * Raifit 1779 IV. 14. † Sellie 1806 XI. 28.; † Raifal 1796 X. 17. Johann Gf. Stenbock, a. Sellie, † Raifal 1838.	
6. Juliane Wilhelmine Karoline, * Raifit 1781 III. 28. † Raifit 1797 VIII. 14.	
7. Amalie Christine, * Raifit 1785 II. 23. † 1841 VII. 8.; † I. Raifal 1800 X. 12. Karl Gustav Föhr. v. Tiejenhaujen, a. Reutenhof; †; † II. 1819 Zenten, Dr. med.	
8. Georg Heinrich, f. IX. 3.	
9. Theodor Moriz, * Raifit 1789 I. 21., † Rattiföften (Öftl.) 1808 X. 8.; Raifal v. Stumphen Sulzfgis.	
10. Simon Peter Eduard, f. IX. 4.	

Väljavõte Balti rüütelkondade genealoogilisest käsiraamatust (*Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft*, Görlitz, 1930).